

ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Cilt: 1 Sayı: 1 Yıl: 2010

BOYLA VE BAGA UNVANI

THE TITLE OF BOYLA AND BAGA

Saadettin GÖMEÇ*

Özet

Türklerden haber veren yabancı ve yerli vesikaları incelediğimizde, devlet içerisinde siyasi ve askeri açılardan olmak üzere birtakım rütbe ve unvanların bulunduğunu görürüz. Ülke ve millet hayatından sorumlu kişiler bu rütbeler ve makamlarına göre diğer şahıslardan ayrılmakta idiler. Tarihimizin ve kültürümüzün temel başvuru belgeleri arasındaki Kök Türk Yazıtlarından olan Bilge Kagan Kitabesi ile Tunyukuk Yazıtı'nın I. Taşında bir "Boyla Baga Tarkan" unvan grubuyla karşılaşmaktayız ki, bunlar şöyle veya böyle devletin ayguçısı, yani danışmanı, aynı zamanda da veziri Tunyukuk'la ilgilidir. İşte yukarıda izaha çalıştığımız konuya bağlı olarak, boyla ve бага unvanları üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Boyla, Baga, Tarkan, Tunyukuk.

Abstract

When we analyze the native and foreign records which mention Turks, we see that there were some political and military degrees and titles in the state. Ones who were responsible for the survival of the country and nation were in a different position from other people according to their these degrees and positions of authority. In Bilge Kagan Inscription, which is from Kök Türk Inscriptions, one of the leading recourses of Turkish history and culture, and in Tunyukuk Inscription's first stone we encounter a group of appellation like "Boyla Baga Tarkan". This group of title is, one way or another, related with Tunyukuk who were adviser (ayguçı) and also vizier of the state. Here depending to the topic we have tried to explain above, we will focus on these titles of boyla and бага.

Key Words: Boyla, Baga, Tarkan, Tunyukuk.

Kaynaklar incelendiğinde eski Türk siyasi ve sosyal hayatının tam manasıyla bir düzen içinde yürüdüğü görülür. Onlara kültürsüz ve medeniyete katkısız göçebeler diyenler, ancak Türk tarihini ve kültürünü yeterince bilmeyen kişilerdir. Özellikle konar-göçerlik dediğimiz, Türk tipi hayat tarzının ortaya çıkışı da neredeyse Türk tarihinin başlangıcıyla eşittir.

* Prof. Dr., A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Türk kültürünün ve tarihinin temel kaynaklarından sayılan Oguz Kagan Destanlarında bu sosyal nizamın ana unsurları, destanî hükümdar Oguz ve yahut da tarihi şahsiyet Börü Tonga (Mo-tun) tarafından belirlenerek, günümüze kadar gelmiştir.

Türklerden haber veren yabancı ve yerli vesikaları incelediğimizde, devlet içerisinde siyasi ve askeri açılarından olmak üzere birtakım rütbe ve unvanların bulunduğunu görürüz. Ülke ve millet hayatından sorumlu kişiler bu rütbeler ve makamlarına göre diğer şahıslardan ayrılmakta idiler.

İşte yukarıda izaha çalıştığımız konuya binaen tarihimizin ve kültürümüzün temel başvuru belgeleri arasındaki Kök Türk Yazıtlarından olan Bilge Kagan Kitabesi¹ ile Tunyukuk Yazıtı'nın I. Taşında² bir "Boyla Baga Tarkan" unvan grubuyla karşılaşmaktayız ki, bunların umumiyetle şöyle veya böyle devletin ayguçısı, yani danışmanı, aynı zamanda da veziri Tunyukuk'la ilgisi olduğu sanılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu anıtlarda geçen unvanlar hakkında açıklamalara başlamadan evvel, meşhur Tunyukuk'un kim olduğunu kısaca hatırlamakta fayda vardır.

Doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Tunyukuk'un, kendi adına kazıttırdığı kitabesi ile Çince vesikalardaki birtakım ibarelerden, ailesinin herhangi bir nedenle Çin'e gittiğini ve onun da burada doğduğunu öğreniyoruz. Ayrıca yine Çin kroniklerine baktığımız da Tunyukuk'un Arslanlar, yani Çince yazılışıyla A-shih-te ailesine mensup olduğunu görürüz. Bu hususu biraz açmak gerekirse; İslam öncesi Türk tarihinin kaynaklarında devlet kurucusu iki aile ile karşılaşılıyor. Bunlardan birisi Börülüler (A-shih-na), diğeri de Arslanlardır (A-shih-te). Arslanlar (Aşite), devamlı Börülülerin (Aşinalar) yanında, onlara yardımcı bir aile olup, büyük bir ihtimalle de Börülülerin (Aşinalar) akrabasıdır. Mogol tarihinde de buna benzer bir şekilde Dürülgünler ve Nirunlara rastlıyoruz³. Kendi kitabesinde Çin'de dünyaya geldiğini ifade eden Tunyukuk'un⁴, bu sözüne binaen onun Çinli olduğunu ileri sürenler var ise de, bunun pek doğruluk payı yoktur. Tunyukuk ölmeden önce, muhtemelen 716-725 yılları arasında Yukarı-Togla vadisinde, Bayan-Çokto'da, Naşela ile ırmağın sağ kıyısı arasında (bugün Moğolların Nalayh diye adlandırdığı bölgede) kendi adına iki parça taştan meydana gelen bir yazıt diktirmiştir. Taşların çepeçevre etrafında Çinli oymacılar tarafından yapılan sekiz tane heykel vardır ki, hepsinin başı kırılmıştır. Burada takriben 150 metre uzunlukta sıralanan balballar da mevcuttur. Bununla beraber, 2001 yılında başkanlığını yaptığımız bir ilmi çalışma heyeti, Tunyukuk Yazıtlarının olduğu yerde jeofizik, harita ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuş; yazıtlar üzerinde koruma tedbirleri uygulamış, anıt mezarlık içerisindeki heykeller buradaki müze eve taşınmıştır⁵.

Türk milletinin geleceğinin belirlenmesinde İl-teriş Kagan ile birlikte gördüğümüz Tunyukuk, daha sonra Kapgan ve Bilge devrinde de önemli kararlara imza atmıştır. Bunun

¹Bakınız, **Bilge Kagan Yazıtı**, Güney tarafı, 13-15: *Kanğım Türk Bilge Kagan olurtukımta Türk amtı beyler, kisre Tarduş beyler, Köl İç Çor başlayı, ulayı şadapıt beyler, öngre Tölös beyler, Apa Tarkan başlayı, ulayı şadapıt beyler bu...Taman Tarkan, Tunyukuk Boyla Baga Tarkan, ulayı buyruk...İç Buyruk Sebig Köl Irkin başlayı, ulayı buyruk, bunça amtı beyler.*

² **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Batı tarafı, 6-7: *Bilge Tunyukuk Boyla Baga Tarkan birle İl-teriş Kağan boluyın.*

³ S.Gömeç, "Türklerin ve Mogolların Tarihi İki Boyu", **Omeljan Pritsak Armağanı**, Sakarya 2007, s.2.

⁴ Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Batı tarafı, 1. satır: *Bilge Tunyukuk ben özüm Tabgaç ilinge kılntım.*

⁵ S.Gömeç, "Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Çalışmaları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 202, İstanbul 2003.

en güzel örneklerinden biri olarak, Bilge Kagan'ın Türk ülkesinde şehirlerin ve budist mabetlerinin yaygınlaştırılması fikrine karşı çıkmasını, atlı asker ve konar-göçer Türklerin şehirleri savunmalarının zor olacağını ve Budizmin Türk karakterini zayıflatacağını ileri sürmesini, Bilge'nin de onun bu fikirlerini kabul etmesini gösterebiliriz. Tunyukuk'un vermiş olduğu bu karar Türk tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü bu sayede devlet yıpranmamış ve kendinden sonra gelecek olanlara sağlam bir temel bırakılmıştır. O aynı zamanda üstün bir savaş zekâsına da sahiptir⁶. Başında bulunduğu orduların sevk ve idaresi, bunun neticesinde de Kök Türk Kaganlığının ele geçirdiği başarılar, onun ne denli büyük bir komutan olduğunu da gösterir ki, zaten yeniden toparlanış hareketi sırasında Tunyukuk'un Apa Tarkan, yani başkomutan unvanını da taşıdığını biliyoruz⁷.

Üç kagana hizmet eden (İl-teriş, Kapgan, Bilge) Tunyukuk'un hatırası öldükten sonra da yaşamıştır. Uygur beylerinden Temür Buka'nın, çince Uygurların menşei ile ilgili yazıtında⁸ onu ve soyunu saygıyla anmışlardır. Kendi aralarındaki çekişmeleri bir kenara bırakacak olursak, herşeye rağmen Tunyukuk Türk milletinin yetiştirdiği en büyük ve en zeki devlet adamlarının başında gelir. İleri görüşlülüğü ve dehâsı sayesinde, zamanında Türk milleti en görkemli günlerini geçirmiştir. Bu yüzden biz Tunyukuk'un kolay kolay unutulmayacak bir kişi olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla Türk milletinin hafızasında şu veya bu şekilde mutlaka yer etmiş olması gerekmektedir. Nasıl ki, meşhur Kapgan Kagan'ın oğlu Tonga Tigin, öldükten sonra unutulmayarak Tonga Alp Er ya da Alp Er Tonga olarak Kaşgarlı Mahmud'daki Afrasyab ile birleştirildiyse⁹, Tunyukuk'un da Türk destanlarında yaşadığını zannediyoruz¹⁰.

Şimdi esas konumuza gelecek olursak; ilk önce bu unvan topluluğunun hangi belgelerde geçtiğine bakmakta fayda var ki, evvela "Boyla" unvanını hatırlayalım. Yukarıda da belirttiğimiz üzere evvela Bilge Kagan ve Tunyukuk yazıtlarında karşımıza çıkıyorlar. Sonra bu kelimenin Nagy-szent Miklos'taki bir parçanın üzerinde "Çopan Boyla" şeklinde geçtiği söylenmekle¹¹, beraber Bulgaristan'ın Preslav şehrinde elde edilen buluntular arasındaki bir yazıda da görüyoruz¹². Suci Kitabesinde ise "Kırkız oğlu men Boyla Kutlug Yargan men"¹³, cümlesinde rastlıyoruz. Uygur Mani metinlerinde "Boyla Tarkan" ile "İşbara Boyla" biçiminde yazıldığına da işaret olunuyor. Ayrıca bu sanı eski Türk Bulgar beyleri de kullandığı gibi, özellikle Uygur dönemi tarihi belgelerini incelediğimizde; 661-663 yılları içerisinde bir vakitte öldüğü sanılan İl-teber Buyan'dan

⁶ S.Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: 17- Bilge Tunyukuk", *Orkun*, Sayı 69, İstanbul 2003.

⁷ S.Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1999, s.58-59.

⁸ "Kök Türklerin meşhur veziri Tunyukuk'un nesilleri onlara asil bir memur olarak hizmet ettiler. Bunun için de onlar aslen Kök Türk olmalarına rağmen Tunyukuk'un nesillerine de Uygur dediler. Onlar kendi bakanlarının emrinde olarak Selenge Nehrinin yukarı kısımlarında otururlardı. Tunyukuk'un torunları da, kendi atalarının ilk oturdukları yeri hatırlayarak (Selenge Nehrinin çince yazılışının ilk işareti olan) *Hsieh* işaretini aldılar ve bunu kendileri için bir soyadı yaptılar..." (Bakınız, B.Ögel, *Sino-Turcica*, Taipei 1964, s.30-35; B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. 1, Ankara 1971, s.79).

⁹ Bu hususta bakınız, S.Gömeç, "Tonga Tigin'in Kimliği Üzerine", *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı 170, İstanbul 2001, s.58-61.

¹⁰ S.Gömeç, "Destanlarda ve Han-name'de Geçen Vezirlerin Tunyukuk ile İlgisi Olabilir mi?", *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, Ankara 2005.

¹¹ S.Mladenov, "Zur Erklärung der sogenannten Buella-Inschrift des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklos", *Ungarische Jahrbücher*, Band VII, Berlin und Leipzig 1927, s.331-333.

¹² I.V.Venedikoff, "Preslav Şehrinde Yeni Keşfedilen Proto-Bulgar Kitabesi", *Bellekten*, 11/43, Ankara 1947, s.541-544.

¹³ **Suci Yazıtı**, 2-3. satır: *Kırkız oğhuyum. Boyla Kutlug Yargan'ım.*

(Po-jun) sonra Uygur kabilesini idare eden oğlunun da Boyla veya Börü unvanını taşıdığını düşünüyoruz. Ayrıca 720'li senelerin Çince kaynaklarına baktığımızda, ismi Köl Boyla (K'u-li P'ei-lo) şeklinde okunabilecek biçimde yazılan, Uygurların ilk hükümdarını görmekteyiz. Yine 765'ten sonra, Çin'deki iç karışıklıklar sebebiyle bu ülkeye destek için giden kuvvetlerin başındaki şahıslardan birinin sanı Çik Alp (C'hieh) Boyla diye geçer¹⁴. Bu unvan bizim şimdilik bilmediğimiz başka kaynak ve kitabelerde de yer alabilir.

Baga unvanı ise belgelerde Boyla'dan biraz daha fazla anılıyor. Bilge Kagan ve Tunyukuk yazıtlarının haricinde, Ongin Kitabesinde "Kangım Baga Tangriken"¹⁵; Terhin Yazıtında "Bıla Baga Tarkan" ve "İnançu Baga Tarkan"¹⁶; yine Uygur dönemine ait Suci Yazıtında "Kutlug Baga Tarkan"¹⁷; Yenisey (Anaçay) yazıtlarından Kemçik-Cirgak'ta "Baga Ben"¹⁸ ve Kara Bulun II Yazıtında "er atım Baga"¹⁹ şekillerindeki unvanlar içinde rastlıyoruz.

Bu unvan grubunun bir devamı olan Tarkan da kitabelerde sıkça görülür. Bunlardan bazıları ise şunlardır: Çok bilinen Köl Tigin, Bilge Kagan ve Tunyukuk yazıtlarını bir kenara tutacak olursak; Ongin Kitabesinde "İşbara Tamgan Tarkan" ve "İşbara Tarkan"²⁰; Köl İç Çor Yazıtında "Apa Tarkan"²¹; Terhin Kitabesinde "İnançu Baga Tarkan", "Tokuz Yüz Er Başu Ulug Tarkan", "Bıla Baga Tarkan", "Bilge Kutlug Tarkan", "Bilge Tarkan" ve Ongı Tarkan"²²; Sevrey Taşı'nda "Köl Tarkan"²³; Suci Yazıtı'nda "Kutlug Baga Tarkan"²⁴; Aru Han Kitabesi'nde "Köl Tarkan"²⁵; Elegeş III Yazıtı'nda "Beg Tarkan Bilge Tirig"²⁶; Uybat I Yazıtı'nda "Çabış Tun Tarkan"²⁷ ve Uybat III Yazıtı'nda da "Tarkan Sangun"²⁸ biçiminde kazanmıştır.

Bununla birlikte, umumiyetle araştırmacıların pek çoğu Boyla için sadece bir unvandır der. Boyla unvanı hususunda Clauson meşhur sözlüğünde; Hunlar çağından kalma olabileceğini söylerken, manasına şüpheyle bakmak gerektiğini ve kagana yakın bir rütbe olduğunu vurgular²⁹. Bizden evvel bu konuda bir makale kaleme alan Semih Tezcan, sözlüklerdeki buyla kelimesi ile fiilinden yola çıkarak, boga ve develerin burunlarına tutturulan çubuk ve kagnı arabalarının bir aksamı ile ağaçtan yapılmış çivi gibi anlamlar üzerinde yoğunlaşmış; buradan göçebe boyların ve ordunun hareketlerini düzenlemekle

¹⁴ E.Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*, Petersburg 1903, s.92-93; S.Tezcan, "Eski Türkçe Buyla ve Baga Sanları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 1977, Ankara 1978, s.53-54; S.Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara 2000, s.46.

¹⁵ *Ongin Kitabesi*, Ön taraf, 5. satır.

¹⁶ *Taryat-Terhin Yazıtı*, Batı tarafı, 6. satır; Kuzey tarafı, 2. satır

¹⁷ *Suci Yazıtı*, 3. satır.

¹⁸ *Kemçik-Cirgak Yazıtı*, 4. satır.

¹⁹ *Kara Bulun II Yazıtı*, 3. satır.

²⁰ *Ongin Kitabesi*, Ön taraf, 4. satır ve buradaki taş balbalların 1.'sinin üzerindeki unvan.

²¹ *Köl İç Çor Yazıtı*, Batı tarafı, 1. satır.

²² *Taryat-Terhin Yazıtı*, Batı tarafı, 6., 8. satır; Kuzey tarafı, 2., 5. satır;

²³ *Sevrey Yazıtı*, 5. satır.

²⁴ *Suci Yazıtı*, 3. satır.

²⁵ *Aru Han Kitabesi*, 1. satır.

²⁶ *Elegeş III Yazıtı*, 3. satır.

²⁷ *Uybat I Yazıtı*, 3. satır.

²⁸ *Uybat I Yazıtı*, Sol taraf, 2. satır.

²⁹ O.Pritsak, *Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden 1955, s.18; S.G.Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s.385.

görevlendirilmiş kişi sanıdır³⁰, diyor. Ayrıca bu unvanın değişik bir söylenişi herhalde Macarlarda sıkça karşımıza çıkan Yula kelimesidir ki, Macar ve Hazar devlet teşkilatına göre; askeri işlerin dışındaki meselelerle ilgilenen memurdur³¹.

Kısmen biz de bu görüşü destekliyoruz. Ama bizim dikkat çekmek istediğimiz bir husus; Dede Korkut Hikayelerindeki “boy boylamak, soy soylamak” deyimidir. Bilindiği gibi meşhur Korkut Ata, umumiyetle her anlattığı destanın sonunda “boy boylar, soy soylar” ve bu da ilim adamlarınca destan düzme şeklinde algılanmaktadır. Fakat biz bu deyim altında çok daha derin bir mananın yattığını düşünüyoruz. Dede Korkut, “boy boylar, soy soylar” iken hakkında bilgi sunduğu kabilenin de meşrulaştığını ortaya koymaktadır. Artık bu tarihten itibaren söz konusu sülale, geçmişi tarihi destanlara da dayandırılan, nizamı ve sosyal yapısı bütün bir millet tarafından tastiklenen siyasi bir kurum hüviyetini de kazanmaktadır. Dolayısıyla araştırmacılar burada “boylamak” fiilinin üzerinde biraz daha fazla durmalıdır.

Dede Korkut sıradan bir kişi değildir. Bütün Oguz’un, hatta bütün Türk milletinin bilgesidir. Bu açıdan baktığımız da, Türk toplumunun veya Oguz’un tamamına yön veren, onun sosyal ve siyasi teşkilatlanmasına aracı olan bir şahsiyettir. Biz öyle düşünüyoruz ki, boyla sanıyla boylamak fiili arasında bir ilişki vardır. Bu yüzden boyla unvanını taşıyanın, halkın bütün fertleri tarafından sayılan ve sevilen bir kişi olmasının yanı sıra, bu san da çok yüksek bir merteye olmalıdır. Elbette ki kagan, katun, yabgu ve şad derecesinde değildir. Bu kişiler, herhalde bir bütünü meydana getiren kabilenin parçaları olan aile ve urugların sayıları ile mevkilerinin belirlenmesinde en önemli görevi üstlenen şahıslardı. Meseleye bu bakımdan yaklaştığımızda, boyla sadece bir ailenin veya boyun idarecisi değil, aileler ve uruglar üzeri bir kişi olmalıdır. Nitekim Tunyukuk da öyle değil midir?

Baga unvanına gelecek olursak; Rasonyi, Macar kralının adına Hırvatistan’ı idare eden valilerin kullandığını söylerken; Clauson ve Tezcan’ın kurbaga ile kaplumbaga kelimelerindeki bagaya işarete bulunması ilginçtir³². Ancak biz baga unvanı konusunda da farklı düşünüyoruz. Her şeyden önce baga, boyla sanından sonra geliyor. Bu çok açıktır. Dolayısıyla siyasi, askeri veya sosyal teşkilatta boyla unvanının altındadır.

Kök Türk dönemi belgelerini incelediğimizde üç yazıtta³³ karşımıza bir Altı Bag Bodun diye siyasi birlik çıkıyor ki, biz esasen buradaki “bag” üzerinde duracağız. Tarihi bilgileri hatırlayacak olursak; batıda On Okların başında bulunan Tardu’nun 603 yılında ölümünden sonra, yerine torunu Çor Alp (Ch’u-lo) Yabgu geçmişti. Çor Alp Yabgu batıdaki birçok kabileyi kendine bağlamıştı. Bu arada kendisine karşı bir komplo yapmalarından korktuğu bazı kabile başbuğlarını öldürttü. Bundan dolayı Tölös boylarının önemli bir kısmının ayaklandığını görüyoruz ve isyan eden altı Tölös boyu Altı Bag Bodun’u meydana getirdiler. Bunlar; Uygur, Bayırku, Ediz, Tongra, Bugu ve Apa İsilerdir.

³⁰ Tezcan, **a.g.m.**, s.57-63.

³¹ M.I.Artamonov, **Hazar Tarihi**, Çev. A.Batur, İstanbul 2004, s.444.

³² Clauson, **a.g.e.**, s.311; Tezcan, **a.g.m.**, s.68-69.

Belki buna bağlı olarak Bagatur unvanındaki bagayı da akla getirmek mümkündür.

³³ Uyük-Tarлак Yazıtı, 2. satırında, El Togan Tutuk isimli bir şahsın, Altı Bag Bodun’un elçisi olduğunu görüyoruz. Kemçik Kaya-Başı Yazıtı 5. satırında ise; “*Altı Bag içerisinde iyilerden biri idim*” diyen, “Külüg Çigşi Beg” adında birisiyle karşılaşmaktayız. Bay Bulun II Yazıtı, Arka taraf, 1. satırında da, Altı Bag Bodun’un gücünden söz edilir.

Çin kaynaklarında da bunların Kök Türkler aleyhine birleştikleri kayıtlıdır³⁴. Bu ittifakın 627 senesinde Sır Tarduşlarla beraber Kök Türk Devletine karşı, fırsatını bulup, ayaklandıklarını da biliyoruz. Uygurların başını çektiği bu Altı Bag Bodun'un muharip gücü yüzbin civarındaydı ve 627'de, dünya yaratıldığından beri Türk tarihinde pek görülmemiş ilginç bir olay daha yaşanmıştı. Yazın tam ortasında kar yağmaya başladı. Ürünler mahvoldu, hayvanlar kırıldı. Çin kaynakları bu sırada beş güneş aynı anda doğdu, üç ay birden göründü diyorlar³⁵. İnsanlar yiyecek bir lokma ekmeğe, bir yudum kımızda muhtaç oldular. İşte böyle bir zamanda onlar isyan etmişlerdi.

Bütün bu menfi olaylar, Kök Türk kabilelerinin birer birer ayrılmalarına sebep oldu. Esasında İllig (İl) Kagan'ın tabisi durumundaki Sır Tarduşların İrkin (Erkin) unvanını taşıyan Inanç'larının yanına giderek ona bağlandılar. Sır Tarduşların Inanç'ı Çin imparatorundan da aldığı siyasi destekle, Ötüken'in merkezinde otağını kurup, Altı Bag Bodun'u da kendi tarafına çekti. Bu arada tesirleri Togla Nehrinden İrtiş'e kadar uzanan Sır Tarduşlar, ne yazık ki bağımsız harekette bulunmayı akıllarına getirmiyorlardı. Bu onların kendilerine güvenmediklerinin de işaretiydi. Halâ Börülülerin manevi nüfuzundan korkuyorlardı. Ayrıca Çin imparatorluğu boş durmuyor, Kök Türklerle karşı harbe hazırlandığı sırada, casusları vasıtasıyla Türk ülkesinin içine düştüğü vaziyet hakkında malûmat topluyordu. İhanetlerin boyutu o derece büyüktü ki, Altı Bag Bodun da Çin'e teslim olmağa geldi (629)³⁶. İster günümüzün, ister geçmişin sosyal şartları içerisinde değerlendirilsin, böyle bir hareket kesinlikle ma'zur gösterilemez. Kök Türk tarihi dönemindeki bu olaylar hususunda daha fazla detaya girmek istemiyoruz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için "Kök Türk Tarihi" adlı çalışmamıza bakılabilir³⁷.

Altı Bag Bodun'un ismindeki "bag" bize açıkça bir siyasi birliği, yani federasyonu göstermektedir. Türkçedeki karşılığı da, bugün kullandığımız şekliyle bağlamak fiiliyle alakalıdır³⁸. Dolayısıyla bu terim kaplumbaga veya kurbaga gibi hayvanların ismindeki бага ile ilgili olmaz.

Tarkan ise herhalde başlangıçta sadece askeri bir rütbeydi, ama sonradan siyasi unvan biçiminde de kullanıldı. Şimdilik Tarkan unvanının etimolojisi ve manasını başka bir çalışmamıza bırakmak istiyoruz.

Bütün bunların yanı sıra Tunyukuk'un ayrı, Boyla Baga Tarkan'ın farklı bir şahsiyet olduğunu ileri sürenler varken; bu san vezir Tunyukuk'un bir unvanıdır, diyenler de mevcuttur. Mesela B.Ögel, Tunyukuk ile Boyla Baga Tarkan iki ayrı kişidir der. Boyla

³⁴ S.Gömeç, "Altı Bag Bodun", *Türk Kültürü*, 31/358, Ankara 1993; S.Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1999, s.27-28.

³⁵ J.M.Deguignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, C. II, İstanbul 1924, s.359-364, 431, C. III, s.16; Chavannes, *a.g.e.*, s.24-25; M.T.Liu, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, I-II. Buch, Wiesbaden 1958, s.141, 193-194, 359; L.N.Gumilev, *Drevniye Tyurki*, Moskva 1967, s.196; Ö.İzgi, "Çinlilerin Göktürk ve Uygurları Yerleştirme Siyaseti", *I. Türkoloji Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1980, s.198; J.T.Chang, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Taipei 1968, s.47-48.

³⁶ Bakınız, Gömeç, *a.g.e.*, s.30-31.

³⁷ İyme I Yazıtı, 6. satırda da bir "eki bağlıg" geçer.

³⁸ G.Doerfer, *Türkische und Mongolische Element im Neupersischen*, Vol. 2, Wiesbaden 1975, s.254; *İbni-Mühennâ Lûgati*, Haz. A.Battal, 2. baskı, Ankara 1988, s.15; El Harezmi, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Haz. N.Yüce, Ankara 1988, s.96.

Baga Tarkanlığının farklı bir görev olduğunu söyleyen M.Mori ise, Tunyukuk'un bu vazifeyi ifa ettiğini vurgular³⁹. Elbette herkesin görüşüne saygı göstermek gerekir, ama biz de bu konuda M. Mori gibi düşünüyoruz. Bizim kanaatimize göre Tunyukuk Yazıtındaki, “*Bilge Tunyukuk Boyla Baga Tarkan birle İl-teriş Kagan boluyun*” cümlesindeki, *birle* (ile) bağlacı akılları karıştırmaktadır.

Sonuç olarak; Bilge Kagan ve Tunyukuk kitabelerinde zikredilen boyla ve бага sanları siyasi teşkilat yapısıyla ilgilidir. Boyla vazifesindeki kişi, doğrudan devletin merkezine bağlı, halkın kabile düzenini sağlayan memurdur. Ama boyla unvanını taşıyan bu şahıs boy başkanı olamaz diye bir kural yoktur. Baga da bunun gibi, birkaç kabilenin birleşmesinden ortaya çıkan siyasi teşkilatın başıdır.

KAYNAKLAR

ARTAMONOV M.I., **Hazar Tarihi**.

CHANG J.T., **T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Doktora Tezi, Taipei 1968.

CHAVANNES E., **Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux**, Petersburg 1903.

CLAUSON S.G., **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972.

DEGUIGNES J.M., **Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarih-i Umumisi**, C. II, İstanbul 1924.

DOERFER G., **Türkische und Mongolische Element im Neupersischen**, Vol. 2, Wiesbaden 1975.

El Harezmi, **Mukaddimetü'l-Edeb**, Haz. N.Yüce, Ankara 1988.

GÖMEÇ S.G., **Kök Türk Tarihi**, 2. baskı, Ankara 1999.

GÖMEÇ S.G., **Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü**, Ankara 2000.

GÖMEÇ S.G., “Tonga Tigin'in Kimliği Üzerine”, **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı 170, İstanbul 2001.

GÖMEÇ S.G., “Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Çalışmaları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı 202, İstanbul 2003.

GÖMEÇ S.G., “Türk Tarihinin Kahramanları: 17- Bilge Tunyukuk”, **Orkun**, Sayı 69, İstanbul 2003.

GÖMEÇ S.G., “Destanlarda ve Han-name'de Geçen Vezirlerin Tunyukuk ile İlgisi Olabilir mi?”, **XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, III. Cilt, Ankara 2005.

GÖMEÇ S.G., “Türklerin ve Moğolların Tarihi İki Boyu”, **Omeljan Pritsak Armağanı**, Sakarya 2007.

GUMILEV L.N., **Drevniye Tyurki**, Moskva 1967.

İbni-Mühennâ Lûgati, Haz. A.Battal, 2. baskı, Ankara 1988.

İZGİ Ö., “Çinlilerin Göktürk ve Uygurları Yerleştirme Siyaseti”, **I. Türkoloji Kongresi Tebliğleri**, İstanbul 1980.

LIU M.T., **Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)**, I-II. Buch, Wiesbaden 1958.

MLADENOV S., “Zur Erklärung der sogenannten Buela-Inschrift des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklos”, **Ungarische Jahrbücher**, Band VII, Berlin und Leipzig 1927.

MORI M., “A-shih-te Yüan-Chen ve Tonyuquq”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. 5, İstanbul 1973.

³⁹ M.Mori, “A-shih-te Yüan-Chen ve Tonyuquq”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. 5, İstanbul 1973, s.89; B.Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 3. baskı, İstanbul 1988, 645-46.

ÖGEL B., **Sino-Turcica**, Taipei 1964.

ÖGEL B., **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, 3. baskı, İstanbul 1988.

ÖGEL B., **Türk Mitolojisi**, C. 1, Ankara 1971.

PRITSAK O., **Die Bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren**, Wiesbaden 1955.

TEZCAN S., “Eski Türkçe Buyla ve Baga Sanları”, **Türk Dili Araştırmaları Yılığı (Belleten)**, 1977.

VENEDIKOFF I.V., “Preslav Şehrinde Yeni Keşfedilen Proto-Bulgar Kitabesi”, **Belleten**, 11/43, Ankara 1947.